

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

Наталя Черниш

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна,
e-mail: nataliya.chernysh@lnu.edu.ua ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1638-8639>

У статті здійснюється аналіз процесу формування української політичної нації за часів незалежності України, визначаються етапи, характер, прояви, чинники актуалізації цього процесу та його результати за часів новітньої української історії. Структурно матеріал публікації представлено у трьох частинах: перша – проблема термінології; друга – перші спроби емпіричних соціологічних досліджень процесів формування української політичної нації; третя – стан сформованості української політичної нації за даними сучасних соціологічних досліджень періоду гострої фази російсько-української війни. Здійснюється аналіз наявних у науковій літературі дефініцій головного рядоутворюючого поняття – «нація», а також похідних понять, насамперед «етнічна нація» і «політична нація». Наводиться авторське розуміння і визначення поняття «політична нація» як політичної спільноти, що об'єднує всіх рівних перед законом громадян незалежно від етнічного та соціального походження, культурно-мовних, конфесійних особливостей, соціального і економічного статусу. Акцентовується увага на тому, що водночас це є і громадянською спільнотою, яка має свою територію і державу, де держава виступає засобом досягнення спільних національних цілей. Підкреслюється, що формування політичної нації є довготривалим процесом перетворення етносу у «націю-державу» через низку проміжних етапів. Демонструється, як після здобуття Україною незалежності розпочалося вивчення цього процесу вітчизняними соціологами (в тому числі за участю автора цієї статті); його початки у 1990-х роках стосувалися насамперед проблем становлення української громадянської ідентичності як стрижня формування політичної нації. Зазначається, що до першої фази російсько-української війни цей процес був успішним, але повільним; він набув радикального прискорення внаслідок триваючої з лютого 2022 року російської агресії. На основі аналізу баз даних низки українських соціологічних інституцій та думок провідних учених країни пропонується аргументація на користь тези про сформованість української політичної нації в її головних характеристиках і в той самий час про триваючий перебіг цього процесу. Наголошується на загрозах і ризиках для неї, якщо війна затягнеться. Підкреслюється необхідність подальшого наукового, зокрема соціологічного, вивчення проблем та перспектив формування та розвитку української політичної нації.

Ключові слова: нація, етнічна нація, політична нація, національна ідентичність, громадянська ідентичність, націє- і державотворення.

Для цитування: Черниш Н. Формування української політичної нації. Український соціологічний журнал. 2022. 28. С. 15–25. <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2022-28-02>

How to Cite: Chernysh, N. (2022) Formation of the Ukrainian Political Nation. Ukrainian Sociological Journal, (28). 15–25. <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2022-28-02> [in Ukrainian]

Постановка проблеми. Наукова проблема даної публікації полягає у нереалізованій потребі означення української політичної нації та його наповнення з урахуванням докорінних якісних змін сучасного українського суспільства в умовах

розгортання гострої фази збройної агресії російської федерації проти України. Запеклі, а часом і мляві наукові дискусії з приводу процесів, етапів, проявів, результатів формування такого ґатунку нації на українських теренах точилися здавна, протягом

нової та новітньої доби української історії і породили множинність тлумачень української політичної нації та перспектив її формування у близькому чи далекому майбутньому. Не було досягнуто одностайності і в уявленні специфіки українського варіанту політичної нації, за винятком тези про доконечність формування власної суверенної держави. Здобуття Україною незалежності реанімувало дебати про вичерпаність завдань формування її як політичної нації разом із проголошенням держави і залишило осторонь питання реальної сформованості та перспектив розвитку цієї спільноти. Не допомогли розв'язанню проблеми і перші спроби української соціології здійснити концептуалізацію процесів формування сучасної та єдиної політичної нації включно з розробкою відповідного понятійно-категоріального апарату і компендіуму засадничих теоретичних положень. Відтак головними дослідницькими складовими цієї статті вважаємо, по-перше, здійснення стислої історичної екскурсії в означену проблематику, по-друге, аналіз початкового етапу соціологічних досліджень процесів формування політичної нації в Україні у перші декади її незалежності, по-третє, пошук відповіді на питання про ступінь сформованості єдиної української політичної нації в нових історичних умовах, в період радикальної трансформації українського суспільства періоду повномасштабного російського вторгнення в Україну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розпочати слід з того, з чого має розпочинатися будь-яка поважна наукова праця, тобто з дефініцій головного поняття, в нашому випадку – «політична нація». Це поняття є за всіма ознаками міждисциплінарним, його досліджують представники різних соціогуманітарних наук, і всі вони доходять згоди лише в одному: не існує однозначної дефініції, яка б давала вичерпне і визнане всіма науковцями тлумачення цього поняття. Понятійно-категоріальний апарат цього фрагменту наукового мислення, на жаль, є неоднозначним і вельми суперечливим. Огляд дотичної літератури – від видань енциклопедичного характеру до монографій, статей та матеріалів наукових форумів – змушує дійти висновку, що в соціогуманітарних науках в нашій країні дотепер немає більш-менш узгодженого тлумачення головного рядоутворюючого

поняття – «нація»¹, а також визначень похідних від нього понять, перш за все поняття «українська політична нація» (див.: [1-5]). В «Енциклопедії історії України» наведено означення української нації через розмежування дефініцій двох понять: «етнічна нація» та «політична нація», де основою першого слугує український етнос новітньої доби, а другого – сукупність громадян України, незалежно від етнічного походження, мовної чи конфесійної приналежності [6]. В інших джерелах також проводиться розмежування цих двох гранично широких понять. В одному з них, що належить відомому австрійському вченому А. Каппелеру, йдеться про суперечливу дихотомію, відображену перш за все у текстах Конституції України. В статті 11 Конституції, підкреслює А. Каппелер, націю трактовано не як політичне, а як етнічно-культурне утворення. В той самий час в цій же чинній Конституції наголошено, що вона видана від імені українського народу – громадян України всіх національностей. «Це, – акцентує Каппелер, – чітке визнання загальноприйнятого принципу громадянської нації, який стосується не тільки етнічних українців» [7, с. 13-14].

Ця суперечливість у вживанні терміну «нація» в Конституції України зумовлює подальші складності термінологічного характеру і досить широко розповсюджена у науковій літературі останнього часу. Компромісом виглядає пропозиція представниці правових наук М. Антонович визнати, що «в Україні паралельно (виділено нами. Н. Ч.) відбувається формування як української політичної нації (за термінологією Конституції України – Українського народу), так і української нації, яка є титульною нацією держави Україна» [8].

Втім, така «миролюбна» позиція викликає заперечення іншої, конфронтаційно-радикальної групи дискусіантів. Серед них побутує думка, що концепція «української політичної нації» хибна у своїй основі і тому абсолютно неприйнятна. Серед аргументів – посилання на такі спроби її обґрунтування, що нібито «базуються на перекручуванні фактів, супроводжуються підміною термінів, поняттєвою плутаниною та ігноруванням закономірностей процесу націє- і дер-

1 Оскільки виклад матеріалу обмежений рамками обсягу статті, наукові дискусії з приводу тлумачення нації нами не будуть розглянуті.

жавотворення в Європі та світі». У вислові автора цієї думки вона доведена до крайності, бо у підсумку стверджується: ця концепція «...являє собою термінологічно постійну диверсію, що спрямована на руйнацію української національної державності» [9].

Пом'якшений варіант знаходимо у статті за красномовною назвою «Українська політична нація: міф чи реальність?». Її автор вважає, що «вироблення доктрини української політичної нації, яка б змогла консолідувати усіх громадян України незалежно від їхнього етнічного походження, без допомоги ефективно діючого уряду та найвищого керівництва держави, поки що неможливо», тобто ніби і можливе, але не на час написання статті – 2011 р. [10].

Шальки терезів у співвідношенні етнічної та політичної нації стосовно України нині поволі зміщуються від визнання пріоритетності першої (особливо до 1991 р.) до стверджень протилежного характеру (ситуація після 1991 р.), що багато в чому пояснюється політичними уподобаннями представників тієї чи іншої версії. Однак багато дослідників припускає, що після 1991 р. українська етнічна нація в межах України поволі стає головною складовою української політичної нації.

Не менш контроверсійними є роздуми про історичну тяглість, безперервність (чи перервність) процесів формування етносів і націй, в тому числі й на українському ґрунті. Це тягне за собою розмаїття уявлень стосовно перебігу і змісту конкретних процесів націогенези щодо сучасної української політичної нації. Це розмаїття також утворює континуум поміж двома полюсами. На одному полюсі – твердження авторів, які вважають, що історія формування української політичної нації з кінця ХХ – до початку ХХІ століття бодай у ХХІ столітті пройшла декілька етапів, практично щоразу спричинених латентною чи явною загрозою з боку росії. Перший розпочався з початком незалежності, коли Україна отримала формальні ознаки держави, і згодом став причиною, чому путін вирішив атакувати Україну. Потім цей процес пришвидшився завдяки Майдану 2004 (другий етап) та Євромайдану (третій етап), які показали, на що українці здатні як нація. Міні-прикладом такої нації і доконаним фактом її сформованості інколи називають саме Євромайдан (2014) [11, с. 14].

Інша частина науковців обстоює позицію, що українська політична нація є вже сформованою разом із здобуттям незалежності, що знайшло прояв у прийнятті низки законодавчих актів. У Конституції України 1996 р. правовим відповідником політичної української нації став «український народ» («громадяни України всіх національностей» – преамбула). Утворення української політичної нації розглянуто як результат здобуття державного суверенітету та незалежності України, проголошених Декларацією про державний суверенітет України 16 липня 1990 р., Актом проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. та закріплених Всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 р. [6].

Через методологічний хаос із визначеннями, а також з причини суперечливості масової свідомості громадян та її амбівалентності деякі науковці пропонують сперечатися не про сутнісні характеристики української політичної нації, а скоріше про функціональний принцип її розуміння – «що нас поєднує і як ми вирішуємо спільні соціальні проблеми?» [12].

Як бачимо, саме лиш означення головного поняття нашого дослідження базується на різнобарвному віялі методологічних підходів, які, будучи однією з ознак наукового здоров'я, в той самий час створюють реальні практичні проблеми соціальної політики держави, надто в умовах триваючої війни.

Мушу погодитися із думкою багатьох політологів та юристів стосовно того, що низка термінів, які включені у вітчизняний правовий дискурс Конституцією України (серед яких «українська нація» і «корінні народи»), не мають офіційних дефініцій. Ця обставина зумовлює концептуальні протиріччя не лише дотичних законодавчих актів, але й більшості соціологічних концептуалізацій. І це при тому, що серед можливих загальнонаукових підходів до розуміння нації соціологічний підхід є одним із головних і часто вживаних.

Відтак *метою* цієї наукової розвідки є визначення аргументів на користь тези про формування української політичної нації в її головних характеристиках і проявах в часи триваючої російсько-української війни. Ця теза, на мій погляд, має право на існування в силу того доконаного факту, що саме ця війна в її загостреній фазі спричи-

нила докорінні якісні зміни українського суспільства в напрямку його консолідації та інтеграції, народження нових соціальних порядків, які сприймаються і підтримуються більшістю населення практично всіх регіонів країни.

Виклад основного матеріалу. Я відштовхуюся від того, що головне рядоутворююче поняття «нація» в соціології можна трактувати у термінологічному просторі від полюсу її розуміння як реально існуючої спільноти людей, представників якої можна почислити і, відповідно, опитати, і до полюсу тлумачень, що нація являє собою уявлену спільноту. Мало того, у цьому другому випадку можна розглядати існування нації навіть як «щоденний плебісцит» (за Е. Ренаном) [13, с. 119], тобто утворення вельми плінне і часто змінюване тими, хто робить свій вибір. Відтак все залежить від методологічної позиції, яку обере до вподобання і дослідження той чи інший соціолог. У першому випадку ним може використовуватися (як це переважно і буває) класичний структурно-функціональний аналіз і релевантні йому кількісні методи емпіричного дослідження, у другому – доводиться звертатися до неокласичних і постнеокласичних напрацювань включно з якісними методами. Я свідомо зводжу усю множинність концептуалізацій стосовно формування й суті політичної нації до цих двох полюсів для вираження множинності інтерпретацій похідного поняття «політична нація».

Беручи під увагу висловлювання шанованого мною відомого американського вченого Д. Белла, одне й те саме соціальне явище чи процес можна досліджувати з використанням різних осьових принципів, себто з різних кутів чи точок зору. До прикладу він наводить наступні несхожі й різноманітні способи бачення соціального світу: осьовим принципом А. де Токвілля виступає рівність, у М. Вебера це раціоналізація, в К. Маркса – виробництво товарів і відносини власності на засоби виробництва, для Р. Арона це машинна технологія тощо [14]. Таке віяло методологічного бачення і розуміння одного і того ж феномену аж ніяк не означає безумовного домінування якогось з них; навпаки, чим більшим є число відомих підходів і точок зору, використовуваних в аналізі цього феномену, тим більш точною є зведена дослідницька картина, яка дозволяє всебічно розглянути обраний

процес чи явище і на цій основі запропонувати відповідні практичні розв'язання пов'язаних з ними проблем.

Мій особистий досвід вивчення нації та пов'язаних з нею сутностей враховував елементи обидвох згаданих вище полярних бачень (політичної) нації в річищі класичної та неокласичної ліній структурування соціологічного знання і включав також як кількісні, так і якісні (меншою мірою) методи емпіричних досліджень. Слід додати, що в новітній українській соціології як до, так і після проголошення незалежності перевага надавалася неокласичній метапарадигмі: спочатку це був історичний матеріалізм (або матеріалістичне розуміння історії), а згодом, після руйнації СРСР, – схожим, лишень більш м'яким позитивістським варіантам розуміння нації. Відповідно, й переважна більшість емпіричних досліджень проводилася за допомогою кількісних методів.

Моє бачення полягає у такому. Я виходжу з того, що націєтворення – довгий процес від зародження етносу до формування нації, яка утворила свою державу, а також продовження цього процесу до утвердження незалежності і здатності оборонити свій суверенітет при зростаючій внутрішній консолідації та посиленні зовнішніх загроз. Самі нації мають різну природу і згрубша поділяються на етнічні і політичні. *Етнічна нація* – це етнічна спільнота, об'єднана спільною культурою та спільним уявним походженням. *Політична нація* – це політична спільнота, що об'єднує всіх рівних перед законом громадян незалежно від етнічного та соціального походження, культурно-мовних, конфесійних особливостей, соціального і економічного статусу; це водночас громадянська спільнота, що має свою територію і державу, де держава виступає засобом досягнення спільних національних цілей. Власне принциповим моментом є для мене те, що політична нація вбачає у державі лише і насамперед інструмент реалізації і гарантії права на своє самовизначення, і якщо органи влади не дотримуються повною мірою своїх повноважень, то політична нація в обличчі своїх представників може і повинна змінити таку державу новою, обраною в демократичний спосіб, і такою, що відповідає національним інтересам. У нашому контексті можна навести вислів очільника РНБО О. Данило-

ва, який в одному зі своїх останніх виступів наголосив: якщо українська держава піде на мирну угоду з росією на основі російських вимог, українці будуть воювати і без такої держави.

Що ж до співвідношення цих двох понять, то я дотримуюся позиції, що політична нація в сучасній Україні своїм ядром має українську етнічну націю, яка додає цій першій саме українську самототожність, як видно з її назви. Це власне *українська* (виділено мною. Н. Ч.) політична нація.

Об'єднавчими чинниками згуртування у політичну націю виступають громадянське суспільство, консолідоване довкола спільної ідентичності і цінностей; всі вони є вічними годувальницями поколінь соціологів, до одного з яких долучена і я. Оскільки за першим фахом я історик, то мене здавна цікавила дискусія в українських наукових колах про те, чим є українська нація: «нацією-культурою» чи «нацією-державою»? Або: чи це є «неісторична нація» а чи «історична нація»? Один з відомих (переважно в англослов'янському світі) істориків новітньої України, І. Лисяк-Рудницький, праці якого я уважно вивчала, писав, що ці два типи, «коли ми схоплюємо їх як абстрактні соціологічні моделі», зовсім не перешкоджають тому, що в історичній дійсності існують перехідні форми від одного стану до іншого. Стосовно України він мав переконання про те, що вона ніби й підходить під категорію «неісторичних» націй через розриви в історичній тяглоті існування її держави, але в її становленні були елементи такої тяглості, які наближають її до категорії «історичних» націй [15, с. 10-11]. Сучасність дає привід вважати Україну сьогодення «нацією-державою» або політичною нацією, оскільки вона здобула свою незалежність і сформувала власну державу. Але формування політичної української нації виявилось довгим процесом, який затягнувся на третину століття і відтак триває й далі, має нині інтенцію до оформлення і зміцнення цього стану. Він вимагає органічного сплаву таких ознак, як національна держава, спільність національних інтересів, сформованість соціального капіталу, єдність цінностей, ідентичність громадянина країни, наявність сильного громадянського суспільства тощо. Серед цих ознак, як на мене, особливо виділяється ідентичність у такому її прояві, як ідентичність громадянина або

громадянська ідентичність. Можна вважати, що політична нація – це обрана певною політичною спільнотою ідентичність. Власне тому вона і стала центральною темою одного з перших міжнародних досліджень в Україні, про що йдеться нижче.

Відтак одразу ж після здобуття незалежності перед молодією українською соціологією постало завдання вивчати процеси творення новітньої української політичної нації і суверенної національної держави в ситуації відмови від марксистського штабу загальної соціологічної теорії та похідних від неї теорій середнього рівня, при відсутності власних методик емпіричних досліджень у цьому річизі. Далеко не всі українські соціологи знають про перші спроби емпіричних досліджень у вивченні процесів формування української політичної нації в силу своєї молодості, тому хочу зупинитися на цьому детальніше.

В раннях 1990-х рр. ми відчули на собі всі складнощі теоретичної і практичної перебудови всього корпусу соціологічного знання і дослідницьких методик. Ситуація методологічного хаосу і необізнаності з новітніми методиками соціологічного пошуку спричинила до того, що практично всі дослідницькі ініціативи було згорнуто. Водночас зростав науковий інтерес до процесів націє- і державотворення в Україні з боку наших закордонних колег. Ми пішли шляхом кумуляції зусиль українських і зарубіжних науковців з провідною роллю дослідників Мічиганського університету, а також вчених Канади і Польщі. Нашою спільною ідеєю було вивчення ідентичностей як стрижня нації, яка пішла шляхом утвердження своєї державності. Наслідком цієї співпраці був довготривалий (1994-2015 рр.) міжнародний трендовий проект, авторами якого були відомий український історик Я. Грицак, американська дослідниця, соціальний психолог Оксана Маланчук, львівські соціологи Наталія Черниш, Віктор Сусак та інші науковці. Американські соціологи запропонували використати методику Детройтського регіонального дослідження, в якому центральний блок було присвячено формуванню ідентичностей, аби зрозуміти, в якому напрямку рухається населення України, головним чином мешканці Львова (як центру Західної України) та Донецька (як центру Східної України). Чому ці два міста? Існував стереотип ду-

мання західних аналітиків про поділ України на «західняків» і «східняків», який дістав підкріплення у статті Миколи Рябчука «Дві України» [16]. А це, своєю чергою, увиразнило побоювання розколу України, загрози її існування як єдиної країни і відсутності перспектив формування єдиної політичної нації.

Нашою міжнародною дослідницькою групою було проведено п'ять хвиль збирання соціологічної інформації: у 1994, 1999, 2004, 2010, 2015 рр. за однотипними, практично не змінюваними впродовж зазначених років запитальниками. Єдиним винятком було внесення до запитальника у 2010 р. ідентитету «громадянин України» (за моєю пропозицією) серед пропонованих ідентитетів, з чим довго не годилися наші американські колеги. Для них поняття «американець» покривало обидві ідентичності: і громадянина США, і мешканця Сполучених Штатів, навіть з різними етнічними коріннями. Тобто в низці добре розвинутих країн громадянство, як правило, ототожнюється з етнічною / національною приналежністю. У нас же в Україні це було далеко не так, але обов'язково невдовзі настане.

Перші три хвили були концентровані на опитуванні львівських і донецьких респондентів; четверта хвиля 2010 р. знову охопила мешканців Львова і Донецька, але також Києва, Житомира і Херсона, а п'ята – Львова і окупованого Донецька, до яких додалися респонденти з Києва, Харкова, Дніпра, Одеси. Запитальник був побудований на методології структурно-функціонального аналізу, що відповідно передбачало застосування кількісного методу (опитування), представленого у вигляді розлогої анкети, яка включала у себе окремий блок стосовно ідентичностей респондентів. У Львові і Донецьку вибірку склали приблизно по 400 респондентів, в інших містах, долучених згодом, – відповідно до кількості населення в них. Для отримання відповідей на складні запитання використовувалися картки. Стосовно ідентичностей питання було сформульовано таким чином: «Тут міститься список можливих ознак, використовуючи які люди можуть себе характеризувати. Будь ласка, виберіть з них такі, які дозволяють Вам описати себе якнайкраще. Можна вибрати декілька варіантів». На картці було перелічено 28 та-

ких ідентитетів, як «молодий», «багатий», «українець», «православний», «східняк», «західняк», «чоловік», «жінка», «громадянин України» (з 2010 р.) і навіть «радянська людина», що виглядало логічним не тільки у 1994 р., але й значно пізніше. Забігаючи вперед, підкреслюю, що нововведений ідентитет «громадянин України» одразу ж обрала більшість респондентів по всій країні включно з мешканцями Донецька. Респонденти могли обрати декілька таких описів; наступні питання звужували ситуацію форсованого вибору спочатку до трьох, а далі до одного головного. Для опрацювання отриманої соціологічної інформації було використано факторний аналіз; однофакторний дисперсійний аналіз; аналіз кореляцій; модель множинної лінійної регресії.

Наведу лише головні отримані висновки в частині, яка стосувалася ідентичностей. Дослідження 1994-2010 рр. віддзеркалило процес поступового зближення населення Львова (як центра Західної України) і Донецька (як центра Східної України) в напрямку виходу на чільні позиції ідентичності «громадянин України» як вагомої підстави формування української політичної нації; у 2010 р. такий ідентитет обрали 66,3 % львів'ян (друге місце) і 51,9 % донецчан (перше місце).

Але дослідження 2015 р. засвідчило, що сталися важливі зміни серед мешканців окупованого на той час Донецька (при незмінній позиції львів'ян): на перше і третє місця обраних донецчанами ідентичностей вийшли «жінка» і «чоловік», на друге – «мешканець Донецьку», на 6 – російська ідентичність, яка з 1994 р. не потрапляла у провідну шістьку найбільш опуклих ідентичностей донецьких респондентів і замінила тут українську ідентичність. Ідентитет «громадянин України» обрали лише 7,1% опитаних. Відтак процес творення української політичної нації в Україні був у Донецьку штучно перерваним, а в більшій Україні призвів до посилення української громадянської ідентичності, причому не тільки на Заході країни, але й в усіх інших регіонах, як засвідчують отримані нами дані з регіональних центрів України у хвилях 2010 та 2015 рр.. Іншими словами, попередній регіональний поділ країни на Схід і Захід, Центр і Південь вже не відповідав реаліям 2015 р., оскільки зблизив постави і унаочнив вектор розвитку насе-

лення більшості різних частин України аж до кордонів з окупованих ОРДЛО. Вималювалася нова конфігурація двох частин України: більшої і меншої – умовно до лінії розмежування підконтрольних і непідконтрольних Україні територій. І саме на цій більшій території України станом на 2010-2015 рр. доволі успішно відбувалося формування єдиної політичної нації на відміну від донеччан, які у хвилі 2015 р. повернулися до примордіальних та локальної регіональної ідентичностей, характерних для стану аномії (головні результати представлені тут: [17]).

Інші важливі висновки, до яких спонукає участь у спільному міжнародному проєкті і які можуть допомогти у формуванні в майбутньому єдиних методологічних та методичних засад, полягають у такому. Це насамперед усвідомлена нами потреба долучити до порівняльного аналізу ресурси постнекласичного соціологічного теоретизування, а, відповідно, і якісні методи (в тому числі і фокусованих групових дискусій (ФГД)). Цей інструментарій феноменологічних і конструктивістських студій був би вельми корисним у пошуках СЕНСІВ (виділено мною. Н.Ч.), що їх вкладають респонденти у свої вибори ідентичностей і цінностей. До прикладу, під час проведення ФГД у Львові і Одесі ми виявили, що львівські і одеські респонденти вкладають різний зміст у поняття «ідентичність громадянина України»: для перших цей зміст був пов'язаний насамперед із українською ідентичністю, у другому – із записом у паспорті. Доречним і методично доцільним було б проводити подальші дослідження процесів формування української політичної нації із паралельним вивченням цінностей для більш точного аналізу загальних постав респондентів, в яких обрання ідентичності зумовлювалось певними цінностями, і навпаки. Однією з проблем, яка гостро повстала при аналізі отриманої соціологічної інформації учасниками міжнародного проєкту, була проблема інтерпретації отриманих даних, яка стала наріжним каменем наших наукових дискусій (на конференції Міжнародної асоціації гуманітаріїв у червні 2018 р. ми з Оксаною Маланчук мусили робити два окремі виступи, які відображали певні розбіжності у трактуванні баз даних). Нарешті, відомо, що дослідницький пошук має здолати три сходинки: опис,

аналіз та інтерпретацію; на жаль, як свідчить моя практика участі у роботі журі чи спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій, серед вітчизняних соціологів переважає перша процедура, інколи друга і майже ніколи третя. Тому, на мою думку як членкині журі Міжнародного конкурсу імені Наталії Паніної на звання кращого молодого соціолога, тема інтерпретації емпіричних даних вповні могла б стати провідною в одному з таких конкурсів.

Що ж стосується сьогодення, то в цілому сучасна українська соціологія значно просунулася вперед у дослідженнях процесів націє- і державотворення як силами наших колег, так і зарубіжних соціологів, часто в тандемі. Опрацювання даних соціологічних досліджень, що їх здійснюють нині провідні соціологічні центри України, дає мені підставу на користь твердження про надзвичайне прискорення процесів формування української політичної нації, особливо після розгортання російської агресії 24 лютого 2022 року. Взагалі я вважаю, що радикальна актуалізація тематики становлення і зміцнення України як сучасної політичної нації була великою мірою спричинена цією агресією та двома її головними цілями – знищенням української державності і геноцидом українського народу як політичної нації. Саме це буквально з перших днів російської інвазії й викликало народний спротив, в якому об'єдналися представники усіх національностей, жителі різних регіонів країни. Для прикладу візьму окремі узагальнення з досліджень, які з першого березня 2022 р., одразу після початку нового етапу російської агресії, проводить соціологічна агенція «Рейтинг» (афілійований член Соціологічної асоціації України (САУ)). Вона стало фіксує стан національної консолідації українського суспільства на шляху формування української новітньої політичної нації, в якій етнічні чинники відсуваються на задній план і зростають на вазі інтегративні об'єднавчі інтенції.

Це знаходить свій прояв у такій отриманій «Рейтингом» інформації:

- надзвичайно високий рівень підтримки ЗСУ (98%) і президента країни (93%), або єдність держави і громадянського суспільства (станом на весну-середину літа 2022 р.);

- зростання чисельності тих, хто готовий зі зброєю в руках боронити свою Бать-

ківщину (80%), цінності свободи, демократії, захисту прав людини;

- віра у переможне майбутнє України (90%); впевненість у перемозі також переважає в усіх регіонах країни. Абсолютна більшість опитаних (82%) вважають загрозу розколу країни малоймовірною;

- зростання кількості тих, хто бере різного роду участь у захисті України (більше 80%), синергія зусиль на відсіч агресії рф;

- самоорганізація окремих громадян у спільноти для кращого донесення громадської думки до можновладців; посилення громадянського суспільства, таких його складників, як волонтерство, із зростанням питомої ваги його представників в органах держави;

- підтримка обраного руху в Україні як правильного (76%). Це найвищий показник за усю історію замірів, тощо (результати наведено за звітами «Рейтингу» на сайті цієї агенції) [18].

Найголовнішим з цих досліджень «Рейтингу» для мене стало таке. Після наведення отриманих результатів у звітах цієї агенції, починаючи від першого загальнонаціонального опитування 1 березня 2022 р., слідує така фраза: «Ці показники є спільними для всіх регіонів країни» (і навіть для різних вікових груп) або що «ця думка домінує в усіх регіонах України», чи що «у цьому впевнені мешканці усіх регіонів». На цьому наголошує й директор Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) професор Володимир Паніотто, коли використовує дані очолюваного ним інституту, де порівняно результати колишніх та сучасних опитувань респондентів з різних регіонів України в оцінці критично важливих для нашої країни подій [19]. Перш за все це ставлення респондентів до проголошення незалежності України, але також до приєднання до ЄС, вступу в НАТО, ставлення до росії тощо. Його висновок також суголосний з вище наведеними даними «Рейтингу» в сенсі утворення української політичної спільноти та зростання однакості думок мешканців різних регіонів країни. Мабуть, це і є основним аргументом на користь тези про успішність формування української політичної нації в тяжкі часи війни (рівно ж і як ідеї перегляду концепцій регіоналізму в сучасних українських умовах).

Цей процес консолідації української політичної нації ще триває і триватиме у майбутньому, після нашої перемоги. Як кажуть у нас в Галичині, Україна нині є «при надії» – не стільки в сенсі переважання надії у світле майбутнє, а в тому сенсі, що «бути при надії» означає бути вагітною. От і Україна є при надії на народження новітньої української політичної нації. І такої думки дотримуються наші провідні науковці. Зокрема, директорка Інституту демографії і соціальних досліджень імені М. Птухи академік Елла Лібанова фіксує появу соціального портрету «абсолютно іншого українця». В одному зі своїх інтерв'ю Е. Лібанова виділяє п'ять нових рис, які складають цей портрет. З посиланням на соціологічні опитування вона перелічує такі. З'явилася довіра до влади; Україна ніколи за всю новітню історію не демонструвала такої єдності, як зараз. В Україні сформувалося дуже сильне й відповідальне громадянське суспільство. Зараз «Я» відступає перед «Ми». Люди розуміють, що поодиноці сьогодні не вижити, і ми маємо об'єднатися, щоб разом подолати ворога. Українці врешті-решт позбулися свого комплексу меншовартості. Попри війну ми стали людянішими. Так, ми єдині в своїй ненависті до ворога, але разом із тим один до одного ставимося значно людяніше [20]. Як бачимо, в цілому багато аналітиків з різних ділянок соціогуманітарного знання є солідарними у визначенні нових характеристик сучасних українців, хоча кожен додає до цього свої, досить важливі для подальших досліджень напрямні лінії.

Надважливим в цьому плані є інтерв'ю директора Інституту соціології Академії наук України Євгена Головахи для порталу «Новинарня» від 30 березня 2022 р. [21]. Він вважає, що українці визначилися остаточно і що в Україні у ці дні завершується формування сучасної європейської нації. Крім того, що ми самі консолідуємося, ми, вважає Євген Іванович, також консолідуємо світ, спричиняємо об'єднання світу навколо демократичних цінностей. Підсумок вченого однозначний: ми вийдемо з цієї війни абсолютно інтегрованою європейською країною і ми матимемо дуже серйозну перспективу розвитку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Наведені результати емпіричних досліджень, проведених соціологічною групою «Рейтинг» та Київським міжнарод-

ним інститутом соціології дають аргументи для такого узагальнення. В Україні протягом першої половини 2022 р. внаслідок гострої фази російської збройної агресії відбулося швидке перетворення українського суспільства в сенсі підвищення рівня його консолідації та інтеграції населення регіонів в єдине ціле. В такий спосіб відбулося формування головних характеристик української політичної нації з осердям в її етнічно українському стрижні. До них належать:

- утворення спільного для більшості громадян України аксіологічного простору з домінуванням цивілізаційних цінностей свободи, демократії і незалежності;

- радикальне прирощення соціального капіталу, насамперед у вигляді зміцнення довіри як на вертикальному, так і на горизонтально-мережевому рівнях;

- єднання держави і громадянського суспільства у прагненні перемоги над ворогом;

- нівелювання регіональних відмінностей в оцінці головних параметрів як біжучої ситуації, так і візії майбутньої перемоги України та успішної повоєнної відбудови тощо.

В той самий час не варто бути зачарованими «тотальним оптимізмом». В силу дії різних обставин така єдність і згуртованість української політичної нації може бути загроженою. Найбільшу небезпеку становлять затягування війни, зменшення допомоги союзників, збільшення масштабів внутрішньої і зовнішньої міграцій. Звідси випливає потреба систематичного соціологічного моніторингу перебігу війни і пошуків справедливого миру, а також посилення прогностичної функції соціології.

Список літератури

1. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. К.: Либідь. 1999. 352 с.;
2. Ляшенко О. О. Українська політична нація: етнополітичний аспект. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/liaschenko_ukrainska.pdf (дата доступу: 20 червня 2022 р.).
3. Сучасна політична нація: духовно-моральні, культурно-етичні та соціально-економічні засади розвитку. Матеріали XIV науково-практичної конференції. К.: ВНЗ «Національна академія управління». 2014. 332 с.
4. Україна: процеси націотворення / Упор. Андреас Каппелер; пер. з нім. К.: К.І.С. 2011. 416 с.
5. Українська політична нація: проблеми становлення: зб. наук. ст. / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), М. Т. Степика, В. М. Яблонського. К.: НІСД. 2012. 384 с.
6. Галушко К. Ю. Нація українська. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка». 2010. 728 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Natsiia_ukrainska (дата доступу: 27.05.2022).
7. Каппелер А. Громадянська чи етнічна нація. Зауваги з теорії та історіографії. Україна. Процеси націотворення / Упор. Андреас Каппелер. К.: К.І.С. 2010. 416 с.
8. Антонович М. Співвідношення понять «народ» і «нація» у національному та міжнародному праві. 2012. С. 56-63. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149239973.pdf> (дата доступу: 04.03.2022).
9. Василенко В. Концепція української політичної нації: передісторія хвороби, її діагноз та лікування. Доповідь на Сьомих Бандерівських читаннях. 2020. URL: <http://ukrpohliad.org/analytics/kontseptsiya-ukrayinskoyi-politychnoyi-natsiyi-peredistoriya-hvoroby-yivi-diagnoz-ta-likuvannya.html> (дата доступу: 07.06.2022)
10. Поліщук О. Українська політична нація – міф чи реальність? Наука. Релігія. Суспільство № 1. 2011. С. 170-177. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/85468/28-Polishchuk.pdf?sequence=1> (дата доступу: 12.01.2022)
11. Звіт за результатами експертного обговорення в Одесі «Визначення актуальних проблем формування громадянської (політичної) ідентичності, оцінка стану розвитку демократичних процесів». 2015. С. 14. Отримано з : <http://www.ucipr.org.ua/documents/Harkov.pdf> (дата доступу: 14.04.2022)
12. Степіко, М. Українська політична нація: проблеми становлення. Політичний менеджмент, 2004. № 1. С. 19-29 ;
13. Ренан Е. Що таке нація? Націоналізм. Антологія /упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К.: Смолоскип. 2000. 872 с.
14. Bell D. (1976). *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. Basic Books. 1976. 507 pp.
15. Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. Львів: Меморіал. 1999. 99 с.
16. Рябчук М. (2001). Дві України. Критика. Рік V, число 10 (48). С.10-13. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/dvi-ukrayiny> (дата доступу: 10.01.2022).
17. Маланчук О., Черниш Н. Й., Сусак В. І. Форсований вибір: ідентичності та постави до і після Євромайдану. Український соціум. 2016. 4 (59). С. 8-20.
18. Дослідження. Результати 14-ти загальнонаціональних опитувань на сайті соціологічної агенції «Рейтинг». 2022. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/> (дата доступу: 22.06.2022)
19. Прес-релізи та звіти. Індекс сприйняття російсько-української війни: результати телефонного опитування, проведеного КМІС 19-24 травня 2022 року. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1113&page=20> (дата доступу: 24.06.2022)

20. Фещенко Р. Портрет абсолютно іншого українця. Інтерв'ю НВ із професоркою Лібановою про кардинальні зміни в суспільстві. 2022. URL: <https://life.nv.ua/ukr/socium/viyana-v-ukrajini-yak-zminilosya-ukrajinske-suspilstvo-interv-yu-nv-z-elloyu-libanovoju-50229900.html> (дата доступу: 19.04.2022);

21. Ткачук М. Соціолог Євген Головаха: Якщо ми не здамося – вийдемо з цієї війни абсолютно інтегрованою європейською країною. 2022. URL: <https://novyarnia.com/2022/03/30/yegolovaha/> (дата доступу: 10.05.2022)

Отримано 30.09.2022

Прийнято до друку 18.11.2022

FORMATION OF THE UKRAINIAN POLITICAL NATION

Chernysh Natalya

Doctor of Sociological Sciences, Professor, Professor of the Department of Sociology Ivan Franko National University of Lviv, 1, University St., Lviv 79000, Ukraine, e-mail: nataliya.chernysh@lnu.edu.ua ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1638-8639>

Structurally, the material in the article is presented in three parts: the first is the problem of terminology; the second – the first attempts at empirical sociological research into the processes of formation of the Ukrainian political nation; the third - the state of formation of the Ukrainian political nation according to the data of modern sociological research during the acute phase of the Russian-Ukrainian war. An analysis was carried out of the definitions of the main hypernym concept - nation, as well as derived concepts, primarily ethnic and political nations, available in the scientific literature. The paper also provides the author's interpretation and definition of the concept of "political nation" as a political community uniting all citizens as equal before the law, regardless of ethnic and social origin, cultural-linguistic, confessional characteristics, social and economic status. Emphasis is placed on the fact that it is at the same time a civil community that has its own territory and state, where the state acts as a means of achieving common national goals. It is emphasized that the formation of a political nation is a long-term process of transformation of an ethnic group into a "nation-state" through a number of intermediate stages. We show how Ukrainian sociologists began to study this process after gaining independence (including with the participation of the author); its beginnings in the 1990s concerned primarily the problems of the formation of Ukrainian civic identity as a core of a political nation. This process was successful but slow until the first phase of the Russian-Ukrainian war; it has gained a radical acceleration as a result of the ongoing Russian aggression since February 2022. Based on the analysis of the databases of a number of Ukrainian sociological institutions and the opinions of the country's leading scientists, an argument is presented in favor of theses about the formation of the Ukrainian political nation with its main characteristic features and at the same time about the ongoing course of this process. Threats and risks in case of a prolonged war are emphasized.

Keywords: *nation, ethnic nation, political nation, national identity, civic identity, nation- and state-building.*

References

1. Kasyanov, G. V. (1999) Theories of nation and nationalism: Monograph. K.: Lybid [in Ukrainian]
2. Lyashenko, O. O. (2020) Ukrainian political nation: ethno-political aspect. Available at: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/liashenko_ukrainska.pdf (access date: June 20, 2022) [in Ukrainian]
3. Modern political nation: spiritual-moral, cultural-ethical and socio-economic foundations of development (2014) Materials of the 14th scientific and practical conference. K.: National Academy of Management [in Ukrainian];
4. Kappeler, A. (ed.) (2011) Ukraine: processes of nation building. trans. from German. K.: K.I.S. [in Ukrainian]
5. Rozumny, M., Stepyko, M., Yablonskyi, V. (eds.) (2012) Ukrainian political nation: problems of formation: coll. of academic papers K.: NISD [in Ukrainian]
6. Smoliy, V. et al (eds.) Halushko, K. Yu. (2010) Ukrainian nation. Encyclopedia of the history of Ukraine: Vol. 7: NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. K.: Vol. «Scientific Thought», 728 p. Available at: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Natsiia_ukrainska (access date: 05/27/2022) [in Ukrainian]
7. Kappeler, A. (2011) Civil or ethnic nation. Notes on theory and historiography. At: Ukraine. Processes of nation-building / Ed. Andreas Kappeler. K.: K.I.S., 416 p. P.13-14 [in Ukrainian];
8. Antonovych, M. (2012) The relationship between the concepts of "people" and "nation" in national and international law. Available at: <https://core.ac.uk/download/>

- [pdf/149239973.pdf](#) (access date: 03/04/2022) [in Ukrainian]
9. Vasylenko, V. (2020) The concept of the Ukrainian political nation: the background of the disease, its diagnosis and treatment. Report at the Seventh Bandera readings. Available at: <http://ukrpohliad.org/analytics/kontseptsiya-ukrayinskoyi-politychnoyi-natsiyi-peredistoriya-hvoroby-yiyi-diagnoz-ta-likuvannya.html> (access date: 06.07.2022) [in Ukrainian]
 10. Polishchuk, O. (2011) 'Ukrainian political nation – myth or reality?' Science. Religion. Society. No. 1. 2011: pp. 170-177. Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/85468/28-Polishchuk.pdf?sequence=1> (access date: 12.01.2022) [in Ukrainian]
 11. Report based on the results of an expert discussion in Odesa "Definition of actual problems of the formation of civic (political) identity, assessment of the state of development of democratic processes" (2015) P. 14. Available at: <http://www.ucipr.org.ua/documents/Harkov.pdf> (access date: 04/14/2022) [in Ukrainian]
 12. Stepiko, M. (2004) 'Ukrainian political nation: problems of formation'. Political management. 1. 2004. pp. 19-29 [in Ukrainian]
 13. Protsenko, O., Lisovyi, V. (eds.) Renan, E. (2000) What is a nation? Nationalism. Anthology / edit. K.: Smoloskip [in Ukrainian]
 14. Bell, D. (1976) *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. Basic Books.
 15. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1991) *Essays on the history of new Ukraine*. Lviv: Memorial [in Ukrainian]
 16. Ryabchuk, M. (2001). 'Two Ukraines'. Krytyka. Year U, number 10 (48): pp. 10-13. Available at: <https://krytyka.com.ua/articles/dvi-ukrayiny> (access date: 10.01.2022) [in Ukrainian]
 17. Malanchuk, O., Chernysh, N. Y., Susak, V. I. (2016) 'Forced choice: identities and attitudes before and after Euromaidan' Ukrainian society, 4 (59): pp. 8-20 [in Ukrainian]
 18. Research (2022) Results of 14 national surveys on the website of the sociological agency «Rating». Available at: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/> (access date: 06.22.2022) [in Ukrainian]
 19. Press releases and reports (2022) Perception index of the Russian-Ukrainian war: results of a telephone survey conducted by KMIS on May 19-24, 2022. Available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1113&page=20> (access date: 06/24/2022) [in Ukrainian]
 20. Feshchenko, R. (2022) A portrait of a completely different Ukrainian. Interview with professor Libanova about radical changes in society. Available at: <https://life.nv.ua/ukr/socium/viyina-v-ukrajini-yak-zminilosya-ukrajinske-suspilstvo-interv-yu-nv-z-elloyu-libanovoyu-50229900.html> (access date: 19.04.2022) [in Ukrainian]
 21. Tkachuk, M. (2022) Sociologist Yevhen Holovakha: If we do not surrender, we will exit this war as a completely integrated European country. Available at: <https://novynarnia.com/2022/03/30/yegolovaha/> (access date: 10.05.2022) [in Ukrainian]

Received 30.09.2022

Accepted 18.11.2022